

Privalomosios karo tarnybos sovietinėje armijoje vertės klausimas tarnavusiųjų (1967–1990) požiūriu

Ieva Šimanauskaitė

Doktorantė

Lietuvos istorijos institutas

XX amžiaus istorijos skyrius

El. paštas: isimanauskaite@gmail.com

Santrauka. Straipsnyje pristatomas tyrimas, kuriame, pasitelkus kokybinio tyrimo – sakinės istorijos ir turinio analizės – metodus, analizuojama tarnyba sovietinėje armijoje (1967–1990 m.) vertės aspektu, žvelgiant iš ideologinės bei tarnavusiųjų refleksijos perspektyvos. 1967–1990 m. Lietuvos Sovietų Socialistinėje Respublikoje (toliau – LSSR) leistuose periodiniuose leidiniuose „Komjaunimo tiesa“ ir „Jaunimo gretos“, nors juose ir skiriama nemažai dėmesio vyro kaip kario tapatybei, spausdintų straipsnių turinys paviršutiniškas ir akcentuoja tokias pagrindines savybes kaip „bebaimiškumas“, „užsigrūdinimas“, „sutvirtėjimas fiziškai“ bei „vyriškumas“. O interviu metu užfiksuoti tarnavusių lietuvių pasakojimai atskleidžia požiūrių į tarnybą armijoje įvairovę – jie priklauso nuo socialinės aplinkos, įgytos patirties ir išsilavinimo. Nors tarnyba daugumos matoma kaip „prarasti gyvenimo metai“, dalis įžvelgia ir teigiamų jos rezultatų, tokių kaip surimtėjimas ar savarankiškumo įgijimas. Visgi tarnybos metai dėl įkrautos smurtinės aplinkos bei nemalonių gyvenimo sąlygų prisidėjo ir prie susvetimėjimo, atsargumo arba kitaip – prie tarybinio gyvenimo būdo įtvirtinimo, kai buvo įprasta meluoti, vogti, prisitaikyti ar tuščiai leisti laiką. Ir nors tarnyba, atsižvelgiant į ginkluotųjų pajėgų rūšį, trukdavo tik dvejus ar trejus metus, kai kuriems vis dar yra didžiausias gyvenimo nuotykis arba slogus prisiminimas, kuris sugrįžta kuriozinių pasakojimų pavidalu arba poreikiu burtis į bendraminčių ratą ir išsikalbėti.

Reikšminiai žodžiai: sovietinė armija, karo tarnyba, vėlyvasis sovietmetis, atmintis.

The Value of Compulsory Military Service in the Soviet Army (1967–1990) from the Conscripts' Perspective

Summary. This article presents a study using qualitative research methods, including oral history and content analysis, to explore the value of compulsory military service in the Soviet Army (1967–1990). The investigation considers both the ideological context and the perspectives of the individuals who were serving. Periodicals such as *Komjaunimo tiesa* and *Jaunimo gretos*, published in the Lithuanian Soviet Socialist Republic (LSSR) between 1967 and 1990, focus on the soldier's identity. However, these publications often present a superficial view, emphasizing qualities such as 'fearlessness', 'toughening', 'physical strength', and 'masculinity'. In contrast, interviews with Lithuanian conscripts reveal a wide range of experiences and perspectives on the military service, shaped by their social environment, personal experiences, and education. While many view their military service as 'lost years', some men recognize positive outcomes, such as increased maturity and greater independence. The harsh conditions and difficult living environment during their service also led to feelings of alienation and caution, reinforcing certain Soviet lifestyle habits, such as dishonesty, theft, adaptation, and time-wasting. Although the length of service typically ranged from 2 to 3 years, for some men, it remains a significant life adventure or a troubling memory, often revisited through humorous stories or a desire to connect with others who share similar experiences.

Keywords: Soviet army, military service, late Soviet period, memory, periodicals.

Received: 19/09/2024. Accepted: 04/11/2024

Copyright © 2024 Ieva Šimanauskaitė. Published by Vilnius University Press

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Įvadas

Po Didžiojo Tėvynės karo (1941–1945), nepaisant milžiniškų materialinių ir žmogiškųjų nuostolių, Raudonoji armija Sovietų Sąjungoje įgijo nenugalimos tėvynės gynėjos statusą. Pokario metais akcentuotas karinis-patriotinis auklėjimas ir septintajame dešimtmetyje iškilęs Didžiojo Tėvynės karo kultas įtvirtino sovietinę armiją kaip pagrindinį valstybingumo ramsį. Tuo pat metu kariuomenės reikšmė gerokai peržengė šalies gynybos ribas. Valstybės militaristinė ideologija turėjo įtakos ekonomikos, švietimo sistemos, kultūros, sovietinių lyčių santykių bei vyriškumo ir moteriškumo sampratų formavimui¹. Pokario metais karinė tarnyba tapo privaloma visiems darbingiems SSRS vyrams, jos neišvengė ir okupuotųjų šalių, paverstų sovietinėmis respublikomis, gyventojai. Tarnybos reikšmę ir statusą valstybės gyvenime ilgainiui įtvirtino 1977 m. priimtos Konstitucijos 63 straipsnis, kuriame teigta, kad: „Karinė tarnyba TSRS Ginkluotųjų Pajėgų gretose – garbinga Lietuvos TSR piliečio pareiga.“² Tuo metu armiją buvo galima laikyti antrąja institucija po mokyklos. Būtent armijoje masiškai siekta išugdyti paklusnius ir atsidavusius sovietinės valstybės piliečius. Visgi šios institucijos įtaka Lietuvos visuomenei, kelioms jaunuolių ir vyrų kartoms iki šiol nėra išsamiau tirta. Kad tarnyba sovietinėje armijoje nebuvo tikrai dveji ar treji tarnybos metai, tačiau paliko ryškesnę žymę tarnavusiųjų savivokoje ir turėjo įtakos jų gyvenimams, rodo įvairūs šių patirtį reflektuojantys tekstai regioninėje spaudoje³, interneto portaluose⁴, publikuoti prisiminimai⁵, fotoalbumai⁶ bei romanai⁷. Vienas pirmųjų ryškesnių Lietuvos viešojoje erdvėje pasirodžiusių atvirų prisiminimų, atsigręžiančių į asmenines patirtis sovietinėje armijoje, priklauso Sigitui Parulskui. Jo 1988 m. „Sietyne“ publikuotas tekstas⁸ transformavosi į poezijos rinkinį „Iš ilgesio visa tai“⁹, o vėliau – į keleto pakartotinių leidimų sulaukusį romaną „Trys sekundės dangaus“¹⁰.

Tyrimo objektas – lietuvių, tarnavusių 1967–1990 m. sovietinėje armijoje, patirčių refleksija.

¹ M. Yusupova, 2018, p. 195.

² „Lietuvos TSR Konstitucija“, in: *Lietuvos TSR įstatymų sąvadas*, 1 t., 1983, p. 23.

³ Pavyzdžiui: „Tarnyba sovietinėje armijoje virtusi pragaru“, in: *Žemaičių saulutė*, 2003-06-27, p. 2, 8; „Eskizai iš sovietinės armijos laikų“, in: *Šiaulių kraštas*, 2018-11-14, p. 2; „Vyriškumo mokykla suluošino gyvenimą“, in: *Lietuvos rytas*, 1999-09-09, p. 6; „Sovietinėje armijoje netrūko patyčių ir prievartos“, in: *Gimtoji žemė*, 2011-08-23, p. 4; „Kaip mes išsivaikščiojome...“, in: *Anykšta*, 2015-09-26, p. 11–12.

⁴ „Valdas Papievis pirmą kartą prabilo apie patirtį sovietinėje armijoje – grįžus nepažino ir tėvas“, in: <<https://www.lrt.lt/naujienos/veidai/14/1437483/valdas-papievis-pirma-karta-prabilo-apie-patirti-sovietineje-armijoje-grizus-nepazino-ir-tevas>>; „Visa tai teko išgyventi jaunuoliams, patekusiems į sovietinę armiją: tik 20 minučių miego per naktį“, in: <<https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/visa-tai-teko-isygyventi-jaunuoliams-patekusiems-i-sovietine-armija-tik-20-minuciu-miego-per-nakti.d?id=79020359>>; Ramūnas Trimakas, „Sovietinio kareivio prisiminimai: apie ką vyrai tyli“, in: <<https://www.bernardinai.lt/2012-07-30-sovietinio-kareivio-atsiminimai-apie-ka-vyrai-tyli/>>.

⁵ T. Rekys, 2013; R. Grigas, 1993; „Lietuva Afganistano kare“, 2010.

⁶ G. Zinkevičius, 2014; V. Lukšys, 2005, 2008; Z. Stankus, 1993; R. S. Kareiva, 1996.

⁷ V. Kriščiūnas, 2017; Z. Stankus, 2009; A. Bitinas et al., 2005; M. Urbonavičius, 2006; R. Butkus, 2018; V. Leščinskis, 2016.

⁸ „Kokios spalvos nakties viršūnė“, in: *Sietynas*, 1988, Nr. 3, p. 206–213.

⁹ S. Parulskis, 1990.

¹⁰ S. Parulskis, 2002, 2004, 2005, 2008, 2015 metų leidimai.

Šio straipsnio tikslas – ištirti, kaip vyrai, atlikę privalomąją karo tarnybą sovietinėje armijoje, supranta, interpretuoja ir integruoja karinę patirtį į savo gyvenimo scenarijus. Tyrimo tikslo įgyvendinimui apibrėžti tokie uždaviniai: 1) apibendrinti, kaip ideologiniu lygmeniu pagrindiniuose teisiniuose reglamentuose bei respublikinėje periodikoje buvo įvardijama privalomosios karo tarnybos reikšmė; 2) remiantis interviu medžiaga išryškinti, kaip tarnavusieji lietuviai vertina tarnybos sovietinėje armijoje patirtį; 3) palyginti, kiek anuomet viešajame diskurse naudoti teiginiai apie tarnybą atsikartoja vyrų refleksijoje.

Pasirinktos tyrimo chronologinės ribos apima 1967–1990 m. laikotarpį. Tokį sprendimą lemia keletas priežasčių. Pirma – garbaus amžiaus respondentų, prisimenančių ir galinčių pasakoti apie savąsias patirtis sovietinėje armijoje stalinmečio epochoje, yra kritiškai mažai ir dėl to kyla informacijos gavimo bei jos interpretavimo problemų. Antroji priežastis – siekis orientuotis į vėlyvąjį sovietmečio etapą. XX a. septintojo dešimtmečio viduryje SSRS vadovu tapus Leonidui Brežnevui pasikeitė mobilizacijos tvarka – 1967 m. priimtas atnaujintas visuotinės karo prievolės įstatymas, išgalėjo Didžiojo Tėvynės karo kultas. Mažėjant ekonomikos augimo tempams, nerimaujant dėl menkstančio sovietinių piliečių lojalumo ir kintančių vertybių, visuomenės militarizacija tapo svarbia vidaus politikos priemone, siekiant palaikyti valdžios įtaką¹¹. Kaip baigtinis tyrimo taškas pasirinkti 1990-ieji, nes tais metais Lietuvos SSR Aukščiausiajai Tarybai pradėjus realizuoti valstybės suverenitetą, kovo 13 d. buvo priimtas nutarimas dėl visuotinės karinės prievolės įstatymo negaliojimo Lietuvos Respublikos teritorijoje¹². Aukščiausioji Taryba 1990 m. kovo 14 d. nutarimu taip pat nutraukė SSRS gynybos ministerijos karinių komisariatų, esančių Lietuvos Respublikos teritorijoje, veiklą, taip buvo paveikta ir karių mobilizacinė infrastruktūra¹³.

Tyrimo šaltiniai. Straipsnyje daugiausia remiamasi medžiaga, surinkta interviu metu (30 atvejų) su lietuviais vyrais, atlikusiais privalomąją karo tarnybą sovietinėje armijoje 1967–1990 m., išskyrus atvejus, kai tarnyba buvo atliekama „karštuosiuose taškuose“ – šiuo atveju Afganistane (1979–1989). Tokiam pasirinkimui įtakos turėjo psichotraumų tyrimai, kuriuose mokslininkai atskleidžia, kad Afganistano karo veteranai yra patyrę daugiau trauminių įvykių negu kare nedalyvavusiųjų grupė¹⁴. Todėl skirtingas šių grupių tarnybos patirtis karo ir taikos sąlygomis nebūtų tikslinga lyginti. Iš tyrimo metu apklaustųjų 80 proc. tarnavo XX a. devintajame dešimtmetyje, daugiau nei pusė jų buvo gimę ir augę mieste, kita dalis kaime, miestelyje, o vienas – Sibire. Pagal išsilavinimą – yra šiek tiek daugiau įgijusiųjų aukštąjį (12), toliau – profesinį (9), technikumą (6), vidurinį (2), o vienas – penkių klasių išsilavinimą.

Kitą tyrime naudojamą šaltinių grupę sudaro pagrindiniai su karine tarnyba susiję teisiniai reglamentai ir sovietmečiu leisti periodiniai leidiniai „Jaunimo gretos“ bei „Kom-

¹¹ M. Eichler, 2011, p. 18.

¹² „Dėl 1967 m. spalio 12 d. TSRS visuotinės karinės prievolės įstatymo negaliojimo Lietuvos Respublikos teritorijoje“, in: <<https://eseimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.78?jfwid=191fum7ux9>>.

¹³ „Okupacinė kariuomenė Lietuvoje“, in: <https://www.xxiamzius.lt/archyvas/xxiamzius/20030829/is-tving_01.html>.

¹⁴ V. Domanskaitė-Gota, 2014, p. 134.

jaunimo tiesa“. Pastarieji buvo pasirinkti dėl didelio tiražo bei tikslinės auditorijos – jaunimo, į kurį daugiausia ir buvo orientuotas su privalomąja karo tarnyba susijęs turinys.

Tyrimo metodai. Atliekant kokybinį tyrimą daugiausia taikyti sakinės istorijos¹⁵ ir turinio analizės¹⁶ metodai. Pirmuoju atveju pusiau struktūruoti interviu padėjo užfiksuoti informantų tarnybos patirtis bendrame jų gyvenimo kontekste. Toliau, remiantis atliktų interviu medžiaga, buvo išskirti du tyrime suformuluoti ir informantams užduoti klausimai apie tarnybos įtaką asmenybės formavimuisi bei armiją kaip vyriškumo mokyklą ir atlikta atsakymų analizė. Saugant pateikėjų tapatybę, jų pasisakymai šifruojami – kiekvienam atsitiktine tvarka priskiriamas skaitinis kodas su raide K(areivis). Periodinės medžiagos turinio analizė atlikta teminiu būdu – atrenkant ir nagrinėjant straipsnius, susijusius su privalomąja karo tarnyba.

Lietuviškoje historiografijoje, kaip jau minėta, dėmesys tarnybos sovietinėje armijoje klausimams yra epizodiškas, nors tai unikali ir išskirtinai didžiąją dalį vyrų okupacijos laikotarpiu vienijanti patirtis. Kaip vieną ryškiausių darbų šia tema galima išskirti Vytauto Tininio monografiją, kuri apima 1944–1950 m. vykdytos prievartinės Lietuvos vyrų mobilizacijos į sovietų armiją procesus. Jos duomenimis, per karo laikotarpį į frontą ir atsargos dalinius pateko apie 73 tūkst. lietuvių (1944 m. – 40 tūkst., 1945 – 30 tūkst.)¹⁷, legalizavosi ir buvo sulaukyti 82 342 dezertyrai ar vengiantys mobilizacijos, o 5 tūkst. galėjo žūti¹⁸. Anot Reginos Laukaitytės, Lietuvoje visu pokariu tai buvo didžiausia ieškomų „nelegalų“ grupė, kurią slapstė tėvai ir artimieji, vildamiesi, kad okupacija greitai baigsis¹⁹. Atitinkamai pasibaigus Antrajam pasauliniam karui SSRS, mažindama armiją, 1946–1949 m. vykdė tik dalinį Lietuvos gyventojų šaukimą (apie 3 tūkst., t. y. apie 10–20 proc. šaukiamąjį amžiaus vyrų)²⁰. Visuotinis šaukimas vėl pradėtas vykdyti 1950 m. pavasarį, jis nebesukėlė tokio didelio jaunuolių pasipriešinimo. Anot V. Tininio, represijos, teroras, baudžiamoji atsakomybė, įkalinimas, artimiesiems gresianti tremtis padarė savo – karo prievolininkai iki pat Lietuvos Atgimimo, nepriklausomybės atkūrimo ir SSRS žlugimo buvo priversti rinktis tarnybą sovietinėje armijoje kaip mažesnę blygbę²¹. Kita vertus, išlikę pasakojimų ir prisiminimų apie tarnybos sovietinėje armijoje prievolės vengimą simuliuojant psichikos ligas, kurių atvejus, nagrinėdamas Vilniaus psichiatrijos ligoninės istoriją, apibendrino Tomas Vaiseta²².

Daugiau tyrėjų susidomėjimo įvairiais aspektais sulaukė Afganistano kare tarnavusiųjų grupė²³. Sovietinės armijos vertinimo pavyzdžių iš tarnavusiųjų perspektyvos galima aptikti Afganistano karo dalyvių trauminiais patyrimais ir jų padariniais besidomėjusių klinikinės psichologijos atstovų 2004 m. atliktame tyrime. Jame iš 94 apklausoje

¹⁵ L. Abrams, 2016.

¹⁶ A. Bryman, 2012, p. 289–309.

¹⁷ V. Tininis, 2014, p. 193.

¹⁸ Ibid., p. 118.

¹⁹ R. Laukaitytė, 2022, p. 139.

²⁰ V. Tininis, 2014, p. 183.

²¹ Ibid., p. 191.

²² T. Vaiseta, 2019, p. 216–222.

²³ A. Reich, 2024; G. Strumylaitė, 2023; V. Domanskaitė-Gota, 2014.

dalyvavusiųjų palyginamosios – tiesioginiame kare nedalyvavusios respondentų grupės, praėjus vidutiniškai 17 metų po sugrįžimo iš karinės tarnybos, sužinome: šią patirtį vertino gerai ir labai gerai net 81 proc. tarnavusiųjų²⁴; po tarnybos gyvenime prisitaikė lengvai ir labai lengvai 77 proc.²⁵; didžioji dalis (53 proc.) tarnavusių vyrų tarnybos metu neišgyveno ar bent jau nepažymėjo jokio baisaus ar blogo patyrimo, tačiau kita dalis (44 proc.) kaip baisiausią / blogiausią patyrimą įvardijo nestatutinius santykius (21 proc.), bendros tvarkos kariuomenėje ypatumus (10 proc.), apribojimus (7 proc.) ir beprasmybę (6 proc.)²⁶.

Kiek atidesnis mokslininkų dėmesys prievolinkų reakcijoms į tarnybos patirtį išky-la nagrinėjant ir aprašant Atgimimo laikotarpi. I. Arlauskaitė ir R. Kšanytė-Armstrong šiuo laikotarpiu skyrė dėmesio sovietinės kariuomenės statuso ir visuomenės nuostatų jos atžvilgiu pokyčiams, kuriuos lėmė karinis konfliktas Afganistane, iškilusios į viešumą nestatutinių santykių ir pakrikusios moralės keliamos problemos pačios kariuomenės viduje²⁷. Juozapas Romualdas Bagušauskas, rašydamas apie Lietuvos jaunimo sovietizavimo ir pasipriešinimo jam aspektus, išskyrė 1989 m. rugpjūčio 3 d. boikotą, kai karo prievolinkai masiškai atsisakė tarnauti okupantų armijoje ir per tris šimtus lietuvių Vilniuje ir Kaune grąžino savo karinius bilietus. Šį įvykį jis laiko vienu reikšmingiausių jaunimo pasipriešinimo veiksnių kelyje į nepriklausomos valstybės atkūrimą²⁸. 1991 m. pasirodė rašytojos Vytautės Žilinskaitės knyga „Prašė neverkti“, kurioje skelbiami surinkti motinų, tėvų ir artimųjų laiški bei pasakojimai apie žuvusius būtiniojoje karo tarnyboje Lietuvos vaikus²⁹.

Nepaisant lietuviškosios istoriografijos stygiaus tiriamuoju klausimu, kai kuriais atvejais pavyksta į pagalbą pasitelkti kontekstinę istoriografiją. Lietuvoje vienas ryškiausių akademinės bendruomenės atstovų, tyrinėjančių vyriškumo problemas, yra sociologas Artūras Tereškinas. Jis šių dienų vyrų tapatumo klausimus daugiausia sprendžia marginalizuotų ir socialinę atskirtį patiriančių grupių (darbininkų, homoseksualių, pagyvenusių, bedarbių, benamių ar įkalintų) vyrų kontekste. Nors jo tyrimuose karinės tarnybos patirties įtaka vyriškumo formavimuisi palikta nuošalyje, tačiau jis pateikia kitų svarbių nuorodų į vyriškumo raišką bei sovietinės aplinkos įtaką jo formavimui. Atlikęs 140 kokybinių interviu su 18–78 metų, įvairaus socialinio statuso, išsilavinimo bei šeiminio statuso vyrais, jis pastebėjo, kad didžioji dauguma informantų pagal artikuliacinius gebėjimus linkę menkai dalyvauti pokalbyje, o jų kūno ir kalbos raiška atspindi susikaustymą ir neigiamą savęs vertinimą³⁰. Psichologų tyrimas atskleidė, kokios yra subjektyvios vyrų nuomonės apie vyriškumą, lyginant turinčiųjų ir neturinčiųjų minčių

²⁴ V. Domanskaitė-Gota, p. 44

²⁵ Ibid., p. 67.

²⁶ Ibid., p. 49.

²⁷ I. Arlauskaitė et al., 2007, p. 155.

²⁸ J. R. Bagušauskas, 1999, p. 161–162.

²⁹ Istoriografijoje fiksuojama, kad sovietinės okupacijos metais (1945–1990) būtiniosios karo tarnybos metu iš viso žuvo 1693 ir buvo sužalotas 2431 Lietuvos jaunuolis, o 1979–1989 m. tarnavusių Afganistane jaunuolių skaičius buvo išaugęs beveik iki 5000 (žuvo 96, invalidais tapo 98).

³⁰ A. Tereškinas, 2011, p. 71–72.

apie savižudybiškumą grupes. Apklausus 281 įvairaus amžiaus grupių vyrą paaiškėjo, kad Lietuvoje dominuoja tradicinis vyriškumo supratimas, kurį apibrėžia tokie bruožai kaip „emocijų kontrolė, gelbėtojo vaidmuo, pasitikėjimas savimi, dideli reikalavimai sau, tam tikra vyriška laikysena, darbinė veikla ir finansinis stabilumas“³¹.

Užsienio istoriografijoje paskutinį dešimtmetį ypatingo istorikų dėmesio sulaukė postalinistinio vyriškumo tyrimai, apimantys 1945–1968 m. laikotarpį³². Šie yra besitęsiančių diskusijų apie „hegemoninio vyriškumo“³³ konceptą pasekmė. XX a. pabaigoje viena iš maskulinizmo studijų pradininkių Raewny Connell atkreipė dėmesį, kad tai, koks konkrečioje visuomenėje dominuoja vyriškumo modelis, priklauso nuo sąsajų su „moteriškumu“, kitais vyriškumo tipais, taip pat nuo politinių sukrėtimų ar socialinių pokyčių³⁴. Militarizuoto vyriškumo modelio sampratos dominavimas Sovietų Sąjungoje buvo nulemtas ir vėliau palaikomas XX a. trečiame dešimtmetyje vykdytos Stalino politikos, anot kurios, kapitalistiniam pasauliui keliant karo grėsmę, vyriškas kareivio vaidmuo tapo pagrindiniu naujojo vyriškojo identiteto elementu³⁵. Būtent Claire McCallum ir Erica Fraser monografijose atkreipė dėmesį į tai, kaip sovietų vizualiojoje kultūroje reprezentuojama Antrojo pasaulinio karo tema ir kokios įtakos tai turėjo sovietinio vyro įvaizdžio kaitai. C. McCallum pagrindinė tezė, kad pirmąjį pokario dvidešimtmetį vizualiojoje kultūroje buvo atsisakyta elementų, tradiciškai siejamų su kario herojiškumu – drąsa, bebaimiškumu, kovingumu, ir vietoj jų pateiktas romantizuotas, karių tarpusavio draugystę puoselėjantis ir nekeliantis grėsmės kario įvaizdis³⁶. E. Fraser papildė, kad dar šeštąjį dešimtmetį fiksuojami jaunuolių, vengiančių atlikti karinę prievolę, skaičiai rodo, kad bet koks pasakojimas, skatinantis hegemoninį karinį vyriškumą sovietinėje kultūroje, po karo susidūrė su iššūkiais – politikos formuotojų vyriškumo suvokimas prasilenkė su visuomenės poreikiais ir transformacijomis³⁷.

Artimiausią šiam straipsniui keliamais klausimais tyrimą, kuriame tiesiogiai analizuojamos tarnavusiųjų sovietinėje armijoje patirtys, parengė Kristijanas Lutsas. Šio mokslininko disertacijoje keliamas pagrindinis tikslas – „išanalizuoti ir įprasminti estų tarnybos Sovietų Sąjungos ginkluotosiose pajėgose patirtis 1956–1991 m.“³⁸. Nors šis tyrimas yra kalibruotas kiekybinio tyrimo principais (anketiniu būdu apklausti 1339 privalomąją karo tarnybą atlikę respondentai), pateikiamas ir bendras Estijos šauktinių tarnybos Sovietų Sąjungos ginkluotosiose pajėgose patirties vertinimas. Tyrimas atskleidžia, kad 48 proc. respondentų šią patirtį vertina „normaliai“, o „blogai“ ir „labai blogai“ atitinkamai 7 ir 5 proc.³⁹ Tokiam rezultatui greičiausiai įtakos turi ir tai, kad anketas sutiko užpildyti dauguma tų, kurių patirtys nebuvo ypač sudėtingos, o likusiąją dalį pasiekti

³¹ D. Grigienė et al., 2022, p. 59.

³² C. McCallum, 2018; E. Fraser, 2019; Marko Dumančić, 2021.

³³ Hegemoninis vyriškumas arba norminis vyriškumas – tai vyriškumas, kuris užima dominuojančią poziciją tam tikrame lyčių santykių modelyje.

³⁴ R. W. Connell et al., 2005, p. 829–859.

³⁵ T. G. Schrand, 2002, p. 203.

³⁶ C. McCallum, p. 23.

³⁷ E. Fraser, p. 15.

³⁸ K. Luts, 2017, p. 22.

³⁹ Ibid., p. 104.

ir įtikinti dalyvauti tyrime nėra taip paprasta. Tyrime akcentuojama, kad dažnu atveju tarnybos vertinimas priklauso nuo konkrečių tarnybos aplinkybių (tarnybos vietos, laiko, *dedovščinos* lygio, susiklosčiusio karininkijos ar tarnybos draugų kontingento) ir asmens gebėjimo prie jų prisitaikyti⁴⁰.

Atlikta istoriografijos analizė leidžia teigti, jog parengto straipsnio vertė ir išskirtinumas – unikali šaltinių bazė ir iki šiol menkas temos iširtumas. Tyrimas paremtas gyvų pokalbių analize, kuri leidžia atskleisti labiau niuansuotą, tirštesnį ir bendrame žmogaus gyvenimo kontekste pasirodantį bei platesnėms interpretacijoms pasiduodantį pasakojimą apie patirtis sovietinėje armijoje.

Straipsnio struktūra. Straipsnį sudaro trys dalys. Pirmoje bus aptariama, kaip ideologiniu lygmeniu, o antroje – iš tarnavusiųjų perspektyvos matoma tarnybos sovietinėje armijoje reikšmė. Paskutinėje dalyje bus ieškoma atsakymų, kaip surinktą medžiagą būtų galima interpretuoti ir ką ji pasako apie mūsų visuomenę šiandien.

1. Ideologinis matmuo: privalomosios karo tarnybos reikšmė

SSRS karinė politika. Po Antrojo pasaulinio karo Sovietų Sąjunga ir toliau siekė išlaikyti kariniu požiūriu nenugalimos valstybės statusą. 1947 m. Trumeno doktrina ir ją lydintis Maršalo planas, didėjanti įtampa tarp okupacinių zonų Berlyne ir kalbos apie rengiamą JAV ir Vakarų Europos karinį aljansą paskatino sovietų valdžią iš naujo įsivertinti karinį pasirengimą potencialaus karo atveju ir reorganizuoti ginkluotąsias pajėgas. 1948 m. vasario mėn. vykstant Raudonosios armijos trisdešimtmečio minėjimo iškilimams, remiantis 1939 m. visuotinės karo prievolės įstatymu, atnaujintas visuotinis šaukimo procesas⁴¹. Lietuvoje visuotinė karo prievolė dėl užsitęsusio partizaninio karo įvesta 1950 m.⁴² Šaltasis karas paskatino ginklavimosi varžybas tarp Jungtinių Amerikos Valstijų ir Sovietų Sąjungos, todėl sovietų karinėje strategijoje buvo numatyta ruoštis tiek branduoliniam, tiek įprastam karui⁴³. Atsižvelgiant į XX a. septintojo dešimtmečio pradžioje pasirodžiusią sovietų karinę doktriną, 1967 m. buvo priimtas atnaujintas visuotinės karo prievolės įstatymas, siekiant padidinti branduolinio karo atveju apmokytų rezervistų gretas, užtikrinti SSRS saugumą, Varšuvos sutarties valstybių gynybą, sovietų užsienio politikos paramą bei atgrasymą nuo išorinės agresijos⁴⁴. Nors tarnybos laikas sausumos pajėgose buvo sumažintas nuo trejų iki dvejų metų (laivyne – nuo ketverių iki trejų), vietoj vieno šaukimo per metus 18 metų sulaukę jaunuoliai buvo mobilizuojami du kartus (rudeni ir pavasari), šitaip užtikrinant didesnę apmokytų karių skaičių⁴⁵.

Dėmesys kariuomenės vaidmeniui užtikrinant nacionalinį saugumą nuolat karu bauginamoje visuomenėje buvo parodytas ir 1961 m. Tarybų Sąjungos komunistų partijos programoje: „Tai įpareigoja Komunistų partiją, Ginkluotąsias pajėgas, valstybės sau-

⁴⁰ Ibid., p. 142–143.

⁴¹ E. Fraser, p. 30.

⁴² V. Tininis, p. 189.

⁴³ D. M. Glantz, 2002, p. 318.

⁴⁴ W. E. Odom, 2000, p. 47.

⁴⁵ D. M. Glantz, p. 359.

gumo organus, visas TSRS tautas nesilpninti budrumo prieš agresyvius taikos priešų kėslus, visuomet saugoti taikų darbą, būti nuolatinėje parengtyje ir ginklu apginti savo Tėvynę.⁴⁶ Programoje taip pat numatyta, kad tarnybos metu kariams būtų skiepijamas „drąsumas, narsumas bei didvyriškumas ir kovinė sandrauga su socialistinių šalių armijomis“⁴⁷.

Visuotinė karo tarnyba buvo neatsiejama nuo bendro visuomenės socializavimo proceso siekiant suformuoti „naują žmogų“, kuriam įskiepyta marksistinė-lenininė pasaulėžiūra, socialistinis internacionalizmas, komunistinė moralė ir sovietinis patriotiškumas⁴⁸. Karo prievolė buvo pripažinta viena pagrindinių konstitucinių piliečių pareigų, o ginkluotųjų pajėgų formavimo pagrindus, piliečių rengimo privalomajai karo tarnybai tvarką, karių teises ir pareigas atliekant tarnybą papildė kariniai statutai, įstatymai bei kiti reglamentai. Skaitydamas TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1960 m. rugpjūčio 23 d. įsakymu patvirtintą karinės priesaikos tekstą kiekvienas jaunuolis pasižadėdavo būti „garbingu, drąsiu, drausmingu ir budriu kariu, griežtai saugoti karines ir valstybines paslaptis, neabejotinai vykdyti visus karinius nuostatus ir vadų bei viršininkų įsakymus“⁴⁹.

Sovietinė armija nuo kitų institucijų, tokių kaip darželis ar mokykla, skyrėsi tuo, kad buvo izoliuojanti ir ilgesniam gyvenimo epizodui atskirianti nuo galimai komunistinei ideologijai prieštaraujančių šeimos ir nacionalinės priklausomybės vertybių. Už politinę socializaciją sovietų ginkluotosiose pajėgose buvo atsakingi įvairūs kariniai pareigūnai: vadai, partijos ir komjaunimo lyderiai bei dalinių aktyvistai. 30 proc. karinio rengimo laiko buvo skiriama būtent politinėms studijoms. Šias pamokas vedančio politinio vadovo (*zampolito*) instrukcijose pagrindinės užduotys buvo: 1) mokyti kareivius idealizmo, darbštumo ir atsidavimo tėvynei; 2) indoktrinuoti neapykantą tautos priešams. Šiems uždaviniams įgyvendinti, remiantis įvairia mokymų medžiaga – knygomis, žurnalais, traktatais, plakatais bei filmais, buvo organizuojamos paskaitos, seminarai bei diskusijos grupėse⁵⁰.

Fizinė izoliacija turėjo sustiprinti karių tarpusavio ryšį daliniuose, kurie buvo formuojami jaunuolių iš skirtingų respublikų pagrindu, skatinant tautų draugystę ir tarpusavio bendradarbiavimą. Armijos vienetuose oficialiai vartojama kalba buvo rusų, šitaip stiprinant ne tik šios kalbos vartojimą kasdienybėje, bet per ją ir priklausomybės bei tapatumo jausmą vienai šaliai. Kasdienės veiklos, nuo buities darbų iki pratybų, buvo persmelktos kolektyvizmo ir veikimo išvien. Lygiai taip pat kariuomenės struktūros buvo pajungtos visuomeniniams tikslams – kareiviai buvo siunčiami atlikti lauko darbų kolūkiuose, nuimti derlių ar dalyvauti statybose įrengiant gyvenviečių infrastruktūrą⁵¹. Nikitai Chruščiovui sumažinus karininkų korpusą ir sumenkus jų socialiniam statusui smuko karininkų moralinis autoritetas kariuomenėje, todėl jie negalėjo užtikrinti for-

⁴⁶ „Tarybų Sąjungos Komunistų Partijos programa“, 1976, p. 123.

⁴⁷ Ibid., p. 125.

⁴⁸ E. Jones, 1985, p. 151.

⁴⁹ „Присяга и уставы о воинском долге и чести“, 1968, p. 25.

⁵⁰ E. S. Williams, 1986, p. 42.

⁵¹ E. Jones, p. 42.

malios drausmės, kurios reikalavo statutas ir iš dalies dėl to išvešėjo nestatutiniai santykiai, kai kareiviai patys organizuodavo kareivinių gyvenimą. Karininkai atsirinkdavo savo nuožiūra vyresnius kareivius, suteikdavo jiems laipsnį, vadovaujamas pareigas ir palikdavo atsakomybę palaikyti tvarką. Šie neretai pasitelkdavo ne tik savo autoritetą, bet ir smurtines ar kitas žeminančias priemones. Labiausiai nerimą kelianti šios sistemos ypatybė buvo ta, kad šešis ar dvylika mėnesių pabuvę aukomis šauktiniai patys tapdavo žiauraus smurto vykdytojais, o tarnybos pabaigoje priimdavo tai kaip natūralią tvarką. Anot istoriko Olego Kharkhordin, „kariuomenė veikė kaip didžiausia sovietų resocializacijos priemonė, kuri įskiepijo neabejotiną paklusnumą per bendruomeninį terorą“⁵².

Šaukimas į kariuomenę po Antrojo pasaulinio karo atskleidė karinės politikos kūrėjų siekį ne tik formuoti jaunimo elgesį Šaltojo karo kontekste, bet ir šalies viduje – propaguojant idealų vyriskumo tipą⁵³. Jaunuoliai tarnybą turėjo priimti kaip neišvengiamą gyvenimo etapą, kurio metu turėjo įgyti tokius militarizuotam vyriskumui svarbius asmenybės bruožus kaip drausmė, budrumas, paklusnumas, internacionalinės bičiulystės jausmas, gebėjimas pakelti sunkumus, įgūdžiai valdyti ginklą bei kitą karinę techniką⁵⁴. Valdžios institucijoms teko pripažinti, kad vien šaukimas į kariuomenę ir būsimų karininkų rengimas neįtvirtins visuomenėje karinio vyriskumo tipo, todėl tam tikslui pasiekti buvo pasitelktos platesnės kultūrinės priemonės, pavyzdžiui, periodika⁵⁵.

Periodika. Sovietų Sąjungos respublikiniai laikraščiai, skelbdami tokios valstybinės reikšmės informaciją kaip tarnybos sovietinėje armijoje prasmė bei vertė, neišvengiamai turėjo atkartoti Maskvoje ar Leningrade leidžiamų *oficiozu* puslapiuose išsakomas idėjas. Todėl toliau nagrinėjant Lietuvos viešąjį diskursą, bus remiamasi vietoje leistais periodiniais leidiniais „Jaunimo gretos“ (1944–1995) bei „Komjaunimo tiesa“ (1940–1989). Šiuose leidiniuose pastebimas ypatingas dėmesys karinei vyro tapatybei: „Kiekvienas būsimas vyras visų pirma – karys. Paskui jis – artojas ar darbininkas, inžinierius ar menininkas.“⁵⁶ Žinoma, būtų klaidinga visus reiškinius, susijusius su kariuomenės fenomenu, priskirti išimtinai sovietinei kariuomenei. Pavyzdžiui, identišką arba panašų teiginį apie kariškos tapatybės svarbą vyro gyvenime rasime ir atsivertę bet kurį tarpukario Lietuvoje leisto žurnalo „Karys“ numerį: „Gyvenime, kuris tik kariuomenės eilėse susiformuoja į tikrąją ir pilnutinę vyro, piliečio ir tėvynės gynėjo asmenybę.“⁵⁷ Lygiai tą patį būtų galima pasakyti apie nestatutinių santykių klausimą, kurį tarpukario Lietuvos kariuomenėje išnagrinėjo Vytautas Jokubauskas⁵⁸. Žinoma, šiuo atveju kalbama apie prievolės vykdymą svetimoje kariuomenėje.

Nagrinėjamuose Lietuvoje leistų „Jaunimo gretų“ bei „Komjaunimo tiesos“ numeriuose gausu straipsnelių, skirtų pilietinio karo ar Antrojo pasaulinio karo dalyvių istorijoms. Išspausdinti pasakojimai apie šiose kovose pasižymėjusius lietuvius turėjo padėti

⁵² O. Kharkhordin, 1999, p. 312.

⁵³ E. Fraser, p. 48.

⁵⁴ „Военное право“, 1984, p. 58.

⁵⁵ E. Fraser, p. 19.

⁵⁶ „Armija mums ir vėl taps gyvenimo mokykla“, in: *Komjaunimo tiesa*, 1989-02-23.

⁵⁷ „Karys“, 1937, Nr. 19, p. 504.

⁵⁸ V. Jokubauskas, 2023, p. 333–354.

legitimuoti komunistinį valdymą ir jo idealus okupuotoje šalyje. Toks lokaliai kuriamas naratyvas įsiliejo į bendrą Sovietų Sąjungos formuojamą pasakojimą, kuriame veteranai vaizduoti kaip pavyzdiniai jaunimo autoritetai. Privalomoji karinė tarnyba buvo suprantama kaip tautas mobilizuojanti ir kartas vienijanti praktika: „Stengdamiesi būti vertais įpėdiniais tų, kas rūsčiaisiais Didžiojo Tėvynės karo metais žūtūtinai kovėsi, šiandien vaikai iš Lietuvos ir Kazachstano, Latvijos ir Ukrainos, Estijos ir Tolimųjų Rytų atkakliai tobulina savo karinį meistriškumą...“⁵⁹

Periodikoje dėmesys tarybinei armijai skiriamas ne tik valstybinių švenčių dienomis, tokiomis kaip Tarybinės armijos ir karinio jūrų laivyno diena (vasario 23 d.) ar Pergalės diena (gegužės 9 d.), bet ir įprastomis dienomis, suteikiant joms papildomą karinį akcentą: Priešlėktuvinės gynybos kariuomenės diena (balandžio 10 d.), Raketinės kariuomenės ir artilerijos diena (lapkričio 19 d.), Tankistų diena (rugsėjo 13 d.) ir t. t. Argumentuojant pačių skaitytojų prašymu, periodikoje pasirodo specialios rubrikos, skirtos privalomosios karinės tarnybos klausimams aptarti: „Komjaunimo tiesoje“ rubrika „Vyriškumo mokykla“ (nuo 1972 m. rugsėjo 7 d. iki 1989 m. balandžio 13 d.), o „Jaunimo gretose“ atitinkamai – „Po Tėvynės dangum“ (nuo 1976 m. 9 nr. iki 1980 m. 10 nr.). Šios rubrikos apima temas nuo išankstinio tarnybai sovietinėje armijoje parengimo reikšmės, organizuotų išleistuvių aprašymų iki tų pačių veteranų prisiminimų ar privalomąją karinę tarnybą atliekančių jaunuolių sėkmės istorijų bei epizodų iš dalinių kasdienybės.

Galima konstatuoti, kad tyrimo chronologines ribas (1967–1990) atitinkančios įvertintos periodikos turinys ir struktūra pasakojimo apie tai, kokia tarnybos sovietinėje armijoje svarba, kokią vietą tarnyba užima jaunuolio gyvenime, ko jis mokomas ir koku kareiviu tampa – nesikeičia. Neretai kyla įtarimas, ar tikrai korespondentai vykdavo į dalinius ar kitais būdais atrinkdavo tarnaujančiųjų istorijas, nes iš esmės visi tokio pobūdžio tekstai atrodo parašyti pagal tą patį šabloną, laikantis nusistovėjusios pasakojimo linijos. Užtenka pakeisti vardus, pavardes, dalinio pavadinimą ir turime eilinę istoriją apie jaunuolį, pašauktą į armiją, kuriam pradžioje buvo sunku prisitaikyti prie kariškos tvarkos, tačiau valios pastangomis ir kolektyvo padedamas jis ne tik įveikė visas kliūtis, bet ir buvo apdovanotas žymūno ženkleliu, užsitarnavo atostogas ir aukštesnį laipsnį. Galiausiai vadovybės pasitikėjimą įtvirtino suteikta teisė apmokyti jaunesnius dalinio kareivius, o įgytos gyvenimo pamokos nebuvo pamirštos ir pravertė grįžus į civilinį gyvenimą – tęsiant mokslus arba keliant šalies ūkį kurioje nors gamykloje.

Analizuojant specializuotus straipsnelius matyti, kad armija pristatoma kaip įvairiausių auklėjimo vieta: „Dabartinė kariuomenė ir laivynas – ne tik kovinio meistriškumo mokykla, bet ir idėjinio bei fizinio grūdinimosi, drausmės ir organizuotumo mokykla.“⁶⁰ Tarnybai armijoje pabrėžtinai suteikiamas „gyvenimo mokyklos“ statusas, šitaip išryškinant jos reikšmę jaunuolių gyvenime: „Tarnybos armijoje metu tęsiamas šeimoje, mokykloje, gamyboje pradėtas komunistinio auklėjimo procesas, harmoningos asmenybės formavimo procesas.“⁶¹ Apžvelgiant, kas slypi už kiekvieno įvardyto komponento, ma-

⁵⁹ „Karinis grūdinimas“, in: *Komjaunimo tiesa*, 1965-04-14.

⁶⁰ „Patikimumas ir atsakomybė“, in: *Komjaunimo tiesa*, 1988-02-23.

⁶¹ „Tęsdami šlovingas tėvų tradicijas“, in: *Komjaunimo tiesa*, 1974-02-23.

tyti, kad karinis pasirengimas pirmiausia buvo reikalingas naujos ir sudėtingos technikos įvaldymui, gebėjimui išmokti naudotis ginklais, paklusti ir vykdyti vadų įsakymus. Už to slypi politiniai motyvai, pagal kuriuos „vakarų priešai“ bet kada gali pasikėsinti į Sovietų Sąjungos žemę, todėl svarbu stiprinti jaunuolių ideologinį angažuotumą: „Aš didžiuojuosi, kad esu gyvenimo mokykloje – rūsčioje ir vyriškoje, – auklėjančioje meilę socialistinei Tėvynei ir neapykantą jos priešams.“⁶² Teigiama, kad tik kolektyve, remiantis tautų draugystės principais ir atsisakant asmeninių interesų, gali susiformuoti visavertiška asmenybė: „Jaunuolio sugebėjimai ir gerosios savybės armijos kolektyve dar labiau išugdomos, o blogi įpročiai, susidūrę su kolektyvo interesais, pamažu šlifuojasi, nyksta. Kolektyvinis gyvenimas priverčia jaunuolį susimąstyti ir teisingai įvertinti asmenines charakterio savybes.“⁶³

Pereinant prie konkrečių savybių, kurias, anot spaudos, įgis jaunuolis, grįžęs po tarnybos armijoje, labiausiai akcentuojamas „bebaimiškumas“, „užsigrūdinimas“, „sutvirtėjimas fiziškai“ bei „vyriškumas“. Teigiama, kad visos šios savybės labiausiai pravers ateityje darbo aplinkoje: „Armija jam davė daug: jis suvyriškėjo, išryškėjo tokios vertingos savybės kaip ryžtas, drąsa, iniciatyvumas. Visa tai pravers jam, inžinieriui, gamybos vadovui.“⁶⁴

Tarnybos metai turėjo tapti lemtingi priimant sprendimą tapti komunistų partijos nariu: „Budri kovinė veikla saugant Tėvynės sienas suformavo vaikinių aktyvią pilietinę poziciją. Daugelis jų čia buvo priimti į partiją.“⁶⁵ Tvirtinama, kad jaunuolis po armijos grįžta pasikeitęs, kad šioji suteikia reikalingos brandos ir atsakingumo: „Tarnyba armijoje keičia žmones. Atsiranda kitokia pažiūra į gyvenimą. Dingsta vaikiškas nerūpestingumas. Pasijunti atsakingas ne tik už save, bet ir už šalia esantį žmogų.“⁶⁶ Taigi galima teigti, kad tarnyba armijoje turėjo įtvirtinti šalies gyventojų komunistinius idealus.

Reikia pripažinti, kad daugumoje tekstų vyrauja skambios šabloninės frazės be gilesnio turinio ar konkrečių pavyzdžių, kaip tarnyboje įgyti įgūdžiai pravers ar atsiskleis grįžus į civilinį gyvenimą. Neretai apsiribojama teiginiu, kad „armija daug ko išmoko“, nesileidžiant į detales: „Daug, labai daug gali papasakoti Aleksas Kičas apie savo tarnybą Tarybinėje Armijoje. Treji metai praėjo ne veltui, – sako jis. – Daug ko išmokau, daug ką sužinojau...“⁶⁷ Lygiai tas pats galioja ir paplitusiam armijos kaip vyriškumo mokyklos teiginiui. Todėl taip ir nesužinome, koks tas vyriškumas, išskyrus banalybes, esą jaunuoliai grįžta fiziškai sutvirtėję: „Po trejų-ketverių metų paplatėjusiais pečiais, suvyriškėję, sugrįžta vaikinai iš tarnybos namo.“⁶⁸ Kita vertus, armijos aplinka priklausė išskirtinai vyrams, iš jos buvo išstumtos moterys, todėl buvo įprasta manyti, kad tokioje aplinkoje gali ne tik susiformuoti „tikras vyriškumas“, bet ir užsimegztį „tikra vyriška draugystė“.

⁶² „Kovos poste“, in: *Komjaunimo tiesa*, 1965-10-06.

⁶³ „Interviu su generolu Pranu Petroniu“, in: *Jaunimo gretos*, Nr. 2, 1970.

⁶⁴ „Tėvynei ištikimi sūnūs“, *Komjaunimo tiesa*, 1976-06-08.

⁶⁵ „Sargyboje“, in: *Komjaunimo tiesa*, 1984-10-19.

⁶⁶ „Jūra tebešaukia“, in: *Komjaunimo tiesa*, 1981-11-05.

⁶⁷ „Vienos eskadrilės vaikinai“, in: *Komjaunimo tiesa*, 1966-10-26.

⁶⁸ „Tarnauja karys Tėvynei...“, in: *Komjaunimo tiesa*, 1966-02-23.

Ideologizuotas armijos paveikslas respublikinėje spaudoje keičiasi ir įgauna naujų atspalvių *perestrojkos* metais. Ypač tam įtakos turėjo 1987 m. visą Sovietų Sąjungą apskriejusi eilinio kario – Arūno Sakalausko, istorija. 1987 m. neiškentęs kitų dalinio kareivių nuolatinių kankinimų jis griebėsi drastiško žingsnio – nušovė septynis skriaudėjus ir vagono palydovą⁶⁹. Nuo to laiko padaugėjo tarnybą baigusiuųjų arba karių motinų tekstų apie armijos trūkumus, *dedovščiną* ir jos žalą kareivių sveikatai: „Dabar jau niekam nereikia įrodinėti, kad armijoje gyvuoja pats gėdingiausias reiškinys – statutinių santykių nepaisymas.“⁷⁰ Tuo tarpu 1989 m. „Komjaunimo tiesoje“ paskelbiami LSSR mokslų akademijos Filosofijos, sociologijos ir teisės instituto atlikto tyrimo „Armija. Kokia ji?“ rezultatai. Anketiniu būdu apklausus 2000 studentų buvo suformuluotos išvados, kad kas šeštam tarnyba armijoje padarė neigiamą įtaką, kas dvidešimto sveikata sužalota visam gyvenimui, kas aštuntas tikisi, jog fizinė sveikata atsitaisys, tačiau moralinė – ne. Taip pat kas antras tyrimo dalyvis sakė, kad armija – tai žiaurumo ir nužmogėjimo mokykla, kurioje išmokstama tinginiai, ieškoti lengvų kelių, formuojamas žmogaus dvi-veidiškumas ir įpratimas prie žalingų įpročių⁷¹. Atsižvelgiant į tai, kad Atgimimo metais spauda buvo veikiamą itin neigiamo požiūrio į armiją, tokio tyrimo rezultatus reikėtų vertinti kritiškai, nes spalvos gali būti sutirštintos.

Lietuviškos periodikos analizė parodė, kad nors vėlyvuoju sovietmečiu laikraščiuose esama nemažai tekstų, susijusių su privalomąja karine tarnyba ir pasirodančių ne tik valstybinių švenčių dienomis, tačiau jų siunčiama pagrindinė žinia yra paviršutiniška. Nors tarnybos metai sureikšminami iki „gyvenimo mokyklos“ statuso, pagrindinis akcentas yra ugdyti komunistinius idealus: tautų draugystę, neapykantą kapitalistiniams Vakarams ir darbą kaip vertybę.

2. Refleksijos matmuo: tarnybos sovietinėje armijoje poveikio (savi)analizė

Interviu metu buvo užduoti du atviri ir informantų refleksiją apie tarnybos vertę skatinantys klausimai: 1) *Ką, remiantis Jūsų patirtimi, tarybinė armija (ne)duoda asmenybei?* 2) *Ar armija turėjo įtakos Jūsų vyriškumo formavimuisi?*

2.1. *Ką tarybinė armija gali duoti joje tarnaujančiam žmogui?*

Atviri ir informantų refleksiją skatinantys klausimai gali atrodyti provokuojantys, ypač kai gilinamasi į vertybiškai nepatogų klausimą – tarnybos okupacinėje kariuomenėje prasmę ir vertę tiek asmenybės formavimuisi, tiek vyriškumui. Visgi atsakymai į tokius apibendrinančius klausimus, jau išklausus apie tarnybos patirtis, kuriomis informantai buvo linkę pasidalinti, veikia kaip papildomas saugiklis, galintis išduoti tikrąsias nuostatas.

Pereinant prie detalesnio rezultatų išskleidimo, atliktas tyrimas parodė, kad didžioji dauguma (19) apklaustųjų įžvelgia tarnybos sovietinėje armijoje vertę asmeniniams gyvenimams. Išskiriamos tokios pagrindinės tarnybos vertės: įgyta drausmė, fizinis sutvir-

⁶⁹ A. Maklek, 2015, p. 683.

⁷⁰ „Dora ir vienybė – diedovščinos nuodai“, in: *Jaunimo gretos*, 1989, Nr. 4.

⁷¹ „Armija – be skambių žodžių“, in: *Komjaunimo tiesa*, 1989-12-12.

tėjimas, psichologinis užsigrūdinimas ir išryškėjusios tokios charakterio savybės kaip drąsa, surimtėjimas, savarankiškumas ir pasitikėjimas. Atskirtiems nuo šeimų ir patekusiems į atšiaurias tarnybos sąlygas, dažnu atveju paremtas nestatutiniaisiais santykiais, jaunuoliams teko pereiti daugybę išbandymų, išmokti pasirūpinti savimi – ar tai būtų papildomo maisto susikombinavimas, ar karinės uniformos priežiūra, ar geresnių gyvenimo ir tarnybos sąlygų išsikovojimas. Ir viskas tam, kad išliktų ir nepalūžtų: „Gal savarankiškumo? Vidurinę baigėi, gyvenai su mama, su tėvais. O čia pakliūni į kitą planetą ir nesuvoki, ar čia realybė, nes taip nerealu, kas vyksta – kiti įstatymai“ (K1). Daugiatautė dalinių sudėtis, skirtingi charakteriai suformavo įgūdžius greitai perprasti žmonių psichologiją ir motyvus: „Tu jau pradėdi pažinti kitus. Iki tol nežinojai kas tas yra melas, kas tas yra vagystės ir pan. O jau sugrįžęs, bendraudamas su panašiu į tave, jau gali vertinti, ar jisai linksta į vieną pusę ar į kitą“ (K2).

Atkreipiant dėmesį į respondentų socialinę kilmę, galima įžvelgti tendenciją, kad vyrai, augę šeimose, kuriose buvo nepritekliai, vaikų namuose ar aplinkoje, kurioje nebuvo sudarytos sąlygos siekti geresnio išsilavinimo, mato tarybinės armijos patirtį kaip galimybę, prisidėjusią prie asmeninio augimo bei geresnės socializacijos: „Gyvenime, sakau, visko reikia išmokti. Ir armiją praeiti, ir pradėti naujai gyventi – visko reikia. Nes be armijos čia gyvenimo tikrai gero nesusrasi“ (K3). Šiems informantams tarnybos metais prilygsta gyvenimo mokyklai, kurioje išmoko disciplinos, prisižiūrėti ir atsakingiau žiūrėti į gyvenimą: „Man tai armija labai daug prisidėjo. Ko aš namie nežinojau, tai armija viską išmokino“ (K4). Dažniausiai įvardijami įgyti paprasčiausi buitiniai įgūdžiai: „Aš po armijos grįžau ir iki šiol, kiek praėjo, atsikeliu ir iš karto užkloju po savęs lovą“ (K5). Pasitaiko atvejų, kai armijoje išmoktas amatas tapo pagrindiniu pragyvenimo šaltiniu. Pavyzdžiui, 1977–1979 m. vairuotoju Kaliningrado srityje, tankų pulke tarnavęs vyras, grįžęs po armijos, įsidarbino krovinių pervežimo transporto įmonėje, kurioje išdirbo 44 metus, pergyvendamas santvarkų pokyčius ir ne vieno vadovo pasikeitimą (K6).

Teigiamų tarnybos sovietinėje armijoje dalykų įžvelgia net tie, kurie stipriai nukentėjo, buvo žeminami ir žalojami. Jaučia, kad šioji patirtis padėjo užsigrūdinti, fiziškai ir psichologiškai sustiprėti: „Nu, drąsesnis ant visko gyvenime grįžau. Daugiau mąstantis, drąsesnis. Vis tiek užsigrūdini už save pastovėti“ (K7).

Kita dalis informantų, kurie tarnybos metais nesileido žeminami ar buvo patikėti užimti kompetencijų ir pasitikėjimo vertas pozicijas, tarnybos patirtį vertina prieštarinčiai: „Tai aš vertinčiau, kad kariuomenė yra kaip randas – mes visi esam sužaloti. Ji žaloja psichiką, žaloja žmones iš vienos pusės, tai neigiama pusė. Bet yra ir teigiama jos pusė – iš tikrųjų buvo dar vienas pastūmimas pažinti pasaulį, save ir kitus. Nes ten kaip kolboj. Viskas, kas vyksta šitam gyvenime per dešimt metų, tenai įvyksta per metus – yra pakaitinama“ (K8). Šioji grupė tarnybos metus vertina daugiau iš praradimų pozicijos, kai laiką galėjo skirti prasmingesniems ir į ateitį orientuotiems užsiėmimams: „Nemanau, kad davė. Atėmė greičiau, atėmė dvejus metus, tai vienas dalykas. Nors... gal davė tai, kad užaštrino instinktus, kada tu matai grėsmes. Vat ir šiandien yra grėsmės visokios, tai perėjus per tą mėsmalę tu turi patirties ir žinai, kas gali tavęs laukti“ (K9). Dažniausiai pabrėžiama net daugiau neigiama tarnybos įtaka, prisidėjusi prie tarybinio gyvenimo būdo

įtvirtinimo, kai buvo įprasta meluoti, vogti, prisitaikyti, problemas spręsti jėga ar tuščiai leisti laiką: „Man tai labiau neigiamos įtakos padarė. Išmoksti beprasmybės, stumdyti laiką, meluoti, nesąmones daryti, tokių absurdu komedija“ (K10). Ir tik vos keletas laikėsi pozicijos, kad tarybinė armija neturėjo visiškai jokios naudos jų gyvenimams.

Apibendrinus informantų atsakymus išryškėja dvi tendencijos tarnybos sovietinėje armijoje atžvilgiu: 1) vyrai yra linkę ieškoti šioje patirtyje prasmės nepaisydami jos sudėtingumo; 2) neretai patirtis vertinama dviprasmiškai.

2.2. Ar armija turėjo įtakos tapsmui „tikru vyru“?

Armijos įtakos vyriškumui klausimu yra susidariusios trys stovyklos. Informantai, kurie įžvelgia tarnybos įtaką vyriškumo formavimui (11), jokių naujų kategorijų nepripažįsta, bet pakartoja anksčiau minėtas apskritai su tarnybos nauda susijusias savybes: savarankiškumą, atsakomybę, drausmę, pasitikėjimą, užsigrūdinimą, fizinę išsvermę bei drąsą. Šiai grupei priklauso vyrai, daugiausia kilę iš žemesnės bei pažeidžiamos socialinės aplinkos. Tačiau šiuo klausimu refleksijose išryškėjo stipresnis visuomenės ir pačių artimųjų lūkestis, kad tik atitarnavęs jaunuolis suvyriškės ir bus pasiruošęs tolesniam gyvenimui, šeimos kūrimui: „Nes požiūris toks buvo, kad jeigu netarnavęs armijoje, tai nieko iš tavęs nėra.“ Iš čia, greičiausiai, kyla ir dalies tiesiogiai iš to meto viešojo diskurso perimta retorika, kuri dalies nekvestionuojama ir išsamiau nekomentuojama: „Kas jau kas, bet armija tikra vyrų mokykla“ (K6), arba „norėjau į armiją, kad vyriškumas pasirodytų“ (K11).

Didžiausią grupę sudaro informantai, kurie armijos įtaką vyriškumui vertina pagal aplinkybes, todėl vienu metu įžvelgia ir teigiamų, ir neigiamų jos įtakų. Prie tokių pasvarstymų prisideda įsitikinimas, kad kariuomenė kaip struktūra apskritai naudinga ir reikalinga jaunuolio gyvenime savęs pažinimui, o sovietinė armija ne išimtis: „Aš manau, kad dalinai armija yra vyriškumo mokykla. Vietom mėtė, spaudžia, kad iš tavęs ištraukti ką įmanoma, ir tu sužinai savo ribas, ir tu jas reguliuoji“ (K12). Pastebėta, kad šioji struktūra gal didžiausią įtaką galėjo turėti „lepūnėliams“ bei „patžiūsiams“. Daugiausia akcentuojamas fizinis pasirengimas, nes be jo nieko daugiau vertingo nelieka: „Armija davė vyriškumą – buvo vyriškumo mokykla fiziškai, bet moraline prasme tai ten nieko nesufurmavo. Nes nebuvo iš ko formuoti, kadangi ten patriotizmo nulis, kažkokių moralinių vertybių nulis“ (K13). Pastebėta, kad armija nelygu armijai, todėl ir vyriškumo formavimas priklauso nuo konkretaus dalinio: „Gal kokiam *stroibate* – ne, bet oro desantininkuose, laivyne, elitiniuose padaliniuose, manau, kad taip. Mus statė kaip tokius elitinius dalinius. Kad mes prestižiniai“ (K14).

Likusioji dalis informantų (5) griežtai nesutinka, kad sovietinė armija turėjo įtakos vyriškumui, arba tuo abejoja, nes aiškiai atpažįsta ir perpranta ideologinį naratyvą, kuris jiems atrodo tuščias ir be jokio pagrindo. Ši grupė, remdamasi savo patirtimi, teigia, kad tarybinė armija jokio vyriškumo negalėjusi formuoti, nes ji primena kriminalinio pasaulio pradžiamokslį ir yra pagrįsta kalėjimo kultūra, kurioje dominuoja žiaurumas, prievarta, žeminimas, išsigimę žmonių santykiai ir destrukcija: „Koks vyriškumas, atsi-

prašant, jeigu tave dulkina ir muša?“ (K9). Todėl jų vyriškumo formavimuisi lemiamą įtaką turėjo kitos figūros ar gyvenimiškos situacijos. Tarp jų paminimas tėvo autoritetas, kaip santūrumo ir darbštumo pavyzdys: „Vyriškumą aš perėmiau iš tėvo, ne iš kariuomenės – suvokimą, kas tai turėtų būti vyras. O kokia ten vyriškumo mokykla? Autus išmokau rišti? Nežinau... ačiū Dievui, užteko proto kitų nežeminti“ (K15). Praktikuojantys katalikai lygiuojasi į Jėzaus įvaizdį, jo gyvenimo pavyzdį santykiyje su aplinka ir žmonėmis: „Jeigu Jėzų panagrinėti kaip asmenybę ir žinoti, ką jis darė, kaip gyveno ir ką dėl kitų žmonių padarė, tai čia turbūt vyriškumas yra. Sako, kad *armija – vyriškumo mokykla*, bet labai svarbu, kokia moralė naudojama“ (K16). Kitiems svarbesnė pasirodė draugų įtaka, pasirengimo armijai procesas, kai savarankiškai galėjo ugdyti valią bei užsispyrimą, arba suaugusiojo gyvenime tekę rimtesni išbandymai, kurių kontekste galėjo išryškėti vyriškumui būtinos savybės, pavyzdžiui, šeimos sukūrimas.

3. Kaip derėtų interpretuoti patirties sovietinėje armijoje vertinimus?

Svarbu konstatuoti, kad šiame tyrime dalyvavę pateikėjai reflektavo savo patirtį prabėgus nuo tarnybos trisdešimt keleriems ir daugiau metų. Ši laiko distancija, be jokios abejonės, ne sykį keitė tarnavusiųjų armijoje santykį su savo patirtimi. Tam įtakos turėjo tiek viešojoje erdvėje formuojama nuomonė sovietmečio atžvilgiu, tiek sukaupta kitokio pobūdžio gyvenimiška patirtis, tiek draugų bei artimųjų įtaka.

Surinkti tyrimo duomenys rodo, kad informantų įžvalgos apie tarnybos vertę jų gyvenimams susipina su sovietmečiu viešajame diskurse propagauta tarnybos reikšme. Gali kilti klausimas, ar to pakanka, kad galėtume teigti, jog vyrų nuomonė yra paveikta to meto propagandos sampratų apie armiją? Greičiausiai – ne, nes tokie atsikartojantys elementai kaip pasitikėjimas, drausmė, užsigrūdinimas, savarankiškumas bei fizinis tvirtumas, kaip rodo įvairių tyrimų rezultatai, yra universalūs ir įgyjami daugelyje kitų pasaulio kariuomenių⁷². Atsižvelgiant į tai, kad sovietmečiu vyriškoji tapatybė buvo kuriama pasitelkus tėvynės gynėjo įvaizdį, svarbiau atkreipti dėmesį į tai kaip vyrai apibrėžia vyriškumą ir kiek šiam įtakos galėjo turėti tarnybos metų patirtys. Interviu metu užduotas klausimas apskritai apie vyriškumo supratimą buvo sutiktas su pasimetimu, deklaravimu „nežinau“ ar neretai bandymu nuo jo visai išsisukti. Pastaroji reakcija ir pačios sąvokos kvestionavimas būdingiausias aukštesniojo išsilavinimo vyrams, ypač susijusiems su kultūros lauku: „Man kažkaip vyriškumas, moteriškumas atrodo tokios kažkokios... Žinoma, kad išlieka tie skirtumai pagal lytis, bet nežinau, ar dabar tikrai galėčiau kažką tokio labai solidaus ir reikšmingo išsakyti“ (K17). Iš viso į šį klausimą neatsakė 5 informantai. Panašu, kad juos kausto debatai apie lyčių vaidmenis viešojoje erdvėje. O didžioji dauguma akcentavo atsakomybės prisiėmimą, savarankiškumą, pagarbą kitam asmeniui ir rūpestį šeima. Iš patirčių tikrai galima matyti, kad armija buvo pirmas stipresnis postūmis savarankiškumo ir atsakingumo formavimosi link. Įdomu, kad nepaisant valstybės indėlio mažinant vyro vaidmenį šeimos gyvenime⁷³, šis jaučiasi

⁷² S. Y. Kim, 2022; R. Kelty et al., 2010; A. MacLean et al., 2007.

⁷³ M. Muravyeva et al., 2023, p. 338.

neatsiejama jos dalis ir prisiima didžiąją dalį atsakomybės: „Vyras turi išlaikyti visą namų ūkį, sunkiausias darbus atlikti, padėti užauginti vaikus, uždirbti duoną šeimai.“

Vyrų refleksijoje fiksuojama pastanga išvelgti tarnybos prasmę nepaisant sudėtingos patirties. Tarnyba slegiančiomis ir *dedovščinos* sąlygomis interpretuojama kaip įveiktas išbandymas. Toks patirties vertinimo ambivalentiškumas fiksuojamas jau ir 1988–1989 m. apklausus Maskvos universiteto studentus, atlikusius privalomąją karo tarnybą. Pastebėta, kad nors patirtis buvo nemaloni ir žeminanti, dalis apklaustųjų žvelgė į ją kaip į sėkmingą⁷⁴. Komunistinio laikotarpio atmintis, ypač teigiamas požiūris į šią praeitį, pokomunistinių ir Vakarų visuomenių diskursuose gana dažnai apibūdinama nostalgijos terminu⁷⁵. Tyrėjai išvelgia jos ambivalentiškumą: „<...> neigiamai vertindami buvusios totalitarinės sistemos aspektus, žmonės tuo pat metu teigiamai vertina kai kuriuos sovietmečio kasdienybės reiškinius.“⁷⁶ Iš tiesų politinės pamokėlės, kurios vykdavo tarnybos metais, prisimenamos gana miglotai ir su ironija: „O jie turėjo mums suformuoti tokią pasaulėžiūrą, kad čia Tarybų Sąjunga, kad reikia kurti visur socializmą, tolyn į Vakarų. Visus reikia gelbėti. Pūtė, kad mes galingiausi. Bet mums neatrodė, mus ėmė juokas“ (K18). Kita vertus, jie tuo metu buvo jauni, todėl iš šiandienos perspektyvos armijos patirtis asocijuojasi su nuotykiu. Dviprasmiškumą tarnybos sovietinėje armijoje atžvilgiu išvelgia ir Estijoje atlikto tyrimo autorius. Pavyzdžiui, vienas šio tyrimo informantų pažymi, kad „viena vertus, tie dveji metai buvo tiesiog laiko švaistymas. Kita vertus, tai buvo tikra gyvenimo mokykla. <...> Išmokau ginti save, o tai vėliau gyvenime man pravertė“⁷⁷.

Visgi armijos prisiminimai yra tik iš dalies nostalgiški ir nulemti individualių kontekstų. Tai galima matyti ir iš to, kokią vietą gyvenime šie prisiminimai užima šiandien. Vienas tokių ypatumų yra santykio su tarnybos draugais palaikymas pasibaigus tarnybai. Nors didžioji dauguma apsikėtė kontaktais su tarnybos draugais, tačiau vos vienas kitas iki šiol palaiko artimesnius santykius. Daugiausia ryšys išlieka su tautiečiais, kiek rečiau buriama į vyriškas bendruomenes tarnybos pagrindu, minimos su armija susijusios dotos, prisiminimuose atgyja įvairūs kurioziniai nutikimai. Tai kyla iš poreikio kalbėtis apie šią patirtį, nes šeimos rate nelabai kam įdomu apie tai klausytis. Kitas reiškinys yra atminimo arba kitaip – *dembelio* albumai. Iš apklaustųjų 9 kažkada gaminosi ir išsaugojo tarnybos laiką primenančius savadarbius nuotraukų albumus, kiti parsivežė pabirų nuotraukų. Albumai iki šiol saugomi namuose, neretai rodomi vaikams, anūkams. Motyvacija juos darytis dažniausiai siejosi su bendru kontekstu, kai visi kiti aplinkui juos gaminosi su mintimi išsaugoti tarnybos prisiminimus. Klausimą apie karinės uniformos, su kuria vyrai grįždavo iš tarnybos, likimą dažniausiai lydi atsakymai – kad paliko pas tėvus, sunėšiojo kaip darbinis drabužius arba išmetė. Paskutinis akcentas – bent keturis informantus jungiantis identiško turinio sapnas, kuriame jie, nors jau seniausiai atitarnavę, vėl yra kviečiami į sovietinę armiją: „Tai nėra dažnas sapnas, bet aš sapnuoju, kad

⁷⁴ A. Maklek, 2015, p. 694.

⁷⁵ O. Boele et al. (eds.), 2020, p. 4.

⁷⁶ I. Šutinienė, 2013, p. 155.

⁷⁷ Ibid., p. 103.

esu kariuomenėje vėl. Ir matau, kad aplinkiniai nesupranta, kad aš esu tarnavęs, dėl to jie manęs turi klausyti, o ne aš jų. Ir kažkaip bandau visą tai paaiškinti ir nepavyksta to padaryti. Ir tai yra nemaloni patirtis – negi man vėl iš naujo viską tą patį daryti?“ (K19). Taigi nors tarnyba truko dvejus ar trejus metus (tai priklausė nuo ginkluotųjų pajėgų rūšies), tačiau paliko savo žymę ir dalies vis dar yra išgyvenama kasdienėse situacijose.

Išvados

1. Šio straipsnio sumanymas buvo ištirti, kokią vertę vyrai įžvelgia atlikę privalomąją karo tarnybą sovietinėje armijoje ir kiek šiam matymui turi įtakos ano meto propagandos sampratų naudojimas. Nors surinkti duomenys neleidžia daryti platesnių apibendrinimų plačiosios visuomenės atžvilgiu, tačiau galima įžvelgti tendenciją, kad vyrauja ambivalentiškas požiūris, kurį lemia ne tiek ano meto viešasis diskursas, kiek individualios patirtys. Viena vertus, tarnyba matoma ir suvokiama kaip žeminanti žmogaus orumą aplinka, kita vertus – savarankiškai įveiktas gyvenimo išbandymas.
2. Iki šiol atliktais vyrų požiūriu į tarnybą sovietinėje armijoje tyrimais nustatyta, kad didžioji dalis, atlikę prievolę ne karo zonoje, ją vertina „gerai“. Visgi žinant, kad Lietuvoje dominuoja tradicinis vyriškumo tipas, kuriam būdinga emocijų kontrolė ir dideli reikalavimai sau, tokį bendrą vertinimą reikėtų matyti kompleksiščiau. Kokybiniuose interviu užfiksuoti pasakojimai atskleidė, kad ši formuluotė nebūtinai atskleidžia tikrovę ir už jos taip pat esama įvairių tiek įsisąmonintų, tiek neišsąmonintų nuoskaudų ar sudėtingų patirčių. Tik vyrai nėra linkę skųstis, pasirodyti pažeidžiami ir praėjusios tarnybos patirtį iki šiol priima kaip neišvengiamą, bet pakeliamą.
3. Sovietinėje lyčių lygybės vizijoje valstybei perėmus anksčiau vyrams priklausiusią patriarchalinę funkciją, jiems buvo patikėtas valstybės gynėjo vaidmuo. Nors kariuomenė vėlyvuojū sovietmečiu buvo propaguojama kaip „vyriškumo kūrimo“ institucija, šiandien apibūdinamuose informantų vyriškumo modeliuose lemiamo vaidmens neatlieka. Visgi pastebima ryški vyriškumo suvokimo skirtis tarp skirtingo išsilavinimo grupių. Vyrų, turintys aukštąjį išsilavinimą, daugiau atspindi šiuolaikines diskusijas apie lyčių vaidmenis ir savo nuožiūra negali įvardyti vyriškumą išskiriančių ypatybių, o likusioji dalis – orientuojasi į tradicinį vyro, prisiimančio atsakomybę už šeimos gerovę, vaidmenį. Svarų armijos indėlį į vyriškumo formavimą įžvelgia iš socialiai pažeidžiamų šeimų (našlaičių, beglobių) kilę asmenys, nes toji aplinka prisidėjo prie efektyvesnio jų socializacijos ir brandos proceso.

Bibliografija

- Abrams L., 2016 – Lynn Abrams, *Oral History Theory*, antras leidimas, London and New York: Routledge, 2016.
- Arlauskaitė I. et al., 2007 – Inga Arlauskaitė et al., *Okupacinė kariuomenė Lietuvoje*, Vilnius: Versus Aureus, 2007.
- Bagušauskas J. R., 1999 – Juozapas R. Bagušauskas, *Lietuvos jaunimo pasipriešinimas sovietiniam režimui ir jo slopinimas*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1999.

- Bitinas A. et al., 2005 – Audrius Bitinas et al., *Afganistano mazgas*, Klaipėda, 2005.
- Boele O. et al. (eds.), 2020 – Otto Boele et al. (eds.), *Post-Soviet Nostalgia: Confronting the Empire's Legacies*, Niujorkas: Routledge, 2020.
- Bryman A., 2012 – Alan Bryman, *Social Research Methods*, 4 leidimas, Niujorkas: Oxford University Press, 2012.
- Butkus R., 2018 – Raimundas Butkus, *Nuotrauka Dembelio albumui*, Vilnius: Alma littera, 2018.
- Connell R. W. et al., 2005 – Raewyn W. Connell et al., „Hegemonic Masculinity: Rethinking the Concept“, in: *Gender and Society*, 19, No. 6, 2005, 829–859.
- Domanskaitė-Gota V., 2014 – Vėjūnė Domanskaitė-Gota, *Dalyvavimo karo veiksmuose ilgalaikiai psichologiniai padariniai*: daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2014.
- Dumančić M., 2021 – Marko Dumančić, *Men Out of Focus: The Soviet Masculinity Crisis in the Long Sixties*, University of Toronto Press, 2021.
- Eichler M., 2011 – Maya Eichler, *Militarizing Men: Gender, Conscription, and War in Post-Soviet Russia*, Stanford, California: Stanford University Press, 2011.
- Fraser E., 2019 – Erica Fraser, *Military Masculinity and Postwar Recovery in the Soviet Union*, University of Toronto Press, 2019.
- Glantz D. M., 2002 – David M. Glantz, *The Military Strategy of the Soviet Union: A History*, Routledge, 2004.
- Goncharov F. L., 1968 – F. L. Goncharov, *Prisiaga i ustavy o voinskom dolge i chesti*, Moskva: Izd-vo DOSAAF, 1968.
- Gornogo A. G., 1984 – A. G. Gornogo, *Voennoe pravo*, Moskva: Voennoe izdatel-stvo, 1984.
- Gottzén L. et al., 2019 – Lucas Gottzén, Ulf Mellström, Tamara Shefer, *International Handbook of Masculinity Studies*, London: Routledge, 2019.
- Grigas R., 1993 – Robertas Grigas, *Rekrūto atsiminimai*, Kaunas: Katalikų akademijos leidykla, 1993.
- Grigienė D. et al., 2022 – Dovilė Grigienė et al., „Kas Jums yra vyriškumas: turinčių ir neturinčių minčių apie savižudybę vyrų nuomonių palyginimas“, in: *Psichologija*, 66 t., 2022.
- Yusupova M., 2018 – Marina Yusupova, „Between Militarism and Antimilitarism: ‘Masculine’ Choice in Post-Soviet Russia“, in: Lynne Attwood et al., *Gender and Choice After Socialism*, 2018.
- Jokubauskas V., 2023 – Vytautas Jokubauskas, *Gyvenimas ir mirtis Lietuvos kariuomenėje 1918–1940*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2023.
- Jones E., 1985 – Ellen Jones, *Red Army and Society: A Sociology of the Soviet Military*, Routledge, 1985.
- Kareiva R. S., 1996 – Romanas Stasys Kareiva, *Kiekvienam savas kryžius*, Utena: Utenos spaustuvė, 1996.
- Kelty Ryan et al., 2010 – Ryan Kelty et al., „The Military and the Transition to Adulthood“, in: *The Future of Children*, Vol. 20, No. 1, p. 181–207, <<https://www.jstor.org/stable/27795065>>.
- Kharkhordin O., 1999 – Oleg Kharkhordin, *Collective and the Individual in Russia: A Study of Practices*, Berkley, Los Angeles, London: University of California Press, 1999.
- Kim S. Y., 2022 – Sun Young Kim, „Student Confidence, Success, and Retention: The Impact of Military Experience on the College Lives of Korean Males“, in: *The Qualitative Report*, Vol. 27, No. 1, p. 268–288, <<https://www.proquest.com/scholarly-journals/student-confidence-success-retention-impact/docview/262345185/se-2?accountid=15307>>.
- Kriščiūnas V., 2017 – Vincas Kriščiūnas, *Dabar tu armijoje*, Vilnius: Obuolys, 2017.
- Laukaitytė R., 2022 – Regina Laukaitytė, *Pokaris Lietuvoje belaukiant išlaisvinimo*, Vilnius: LII, 2022.
- Leščinskas V., 2016 – Vytautas Leščinskas, *Slaptažodis – Akcentas*, Vilnius: Briedis, 2016.
- Lietuva Afganistano kare, 2010 – Lietuva Afganistano kare, sud. Mindaugas Peleckis, Vilnius: Versus Aureus, 2010.
- Lukšys V., 2005 – Vytas Lukšys, *Sustingęs laikas: žuvusiems 1979–1989 metų Afganistano kare atminti*, Vilnius: Versus Aureus, 2005.
- Lukšys V., 2008 – Vytas Lukšys, *Užmirštas karas: sovietų kariuomenės invazija į Afganistaną 1979–1989 m.*, Vilnius: Versus Aureus, 2008.

- Luts K., 2017 – Kristijan Luts, *Eestlastest ajateenijad ja ohvitserid Nõukogude Liidu relvajõududes 1956–1991*: daktaro disertacija, Tartu universitetas, 2017.
- MacLean Alair et al., 2007 – Alair MacLean et al., „Military Service in the Life Course“, in: *Annual Review of Sociology*, Vol. 33, p. 175–196, <<https://doi.org/10.1146/annurev.soc.33.040406.131710>>.
- Maklek A., 2015 – Alena Maklak, „Dedovshchina on Trial. Some Evidence concerning the last Soviet Generation of “sons” and “grandfathers”“, in: *National Papers*, Vol. 43, No. 5, 2015, p. 682–699.
- McCallum C., 2018 – Claire McCallum, *The Fate of the New Man: Representing and Reconstructing Masculinity in Soviet Visual Culture, 1945–1965*, Northern Illinois University Press, 2018.
- Muravyeva M. et al., 2023 – *The Foundations of Russian Law*, Oxford: Hart Publishing, 2023.
- Odom W. E., 2000 – William E. Odom, *The Collapse of the Soviet Military*, Yale University Press, 1998.
- Parulskis S., 1990 – Sigitas Parulskis, *Iš ilgesio visa tai*, Vilnius: Vaga, 1990.
- Parulskis S., 2002, 2004, 2005, 2008, 2015 – Sigitas Parulskis, *Trys sekundės dangaus*, Vilnius, 2002, 2004, 2005, 2008, 2015.
- Randall A. E., 2020 – Emy A. Randall, „Soviet and Russian Masculinities: Rethinking Soviet Fatherhood after Stalin and Renewing Virility in the Russian Nation under Putin“, in: *The Journal of Modern History*, Vol. 92, No. 4, 2020, p. 859–898.
- Reich A., 2024 – Anna Reich, *I Try Not To Think of Afghanistan: Lithuanian Veterans of the Soviet War*, Ithaca: Northern Illinois University Press, 2024.
- Rekys T., 2013 – Tomas Rekys, *Sovietų armijoje*, Vilnius: Baltos lankos, 2013.
- Schrand T. 2002 – Thomas G. Schrand, „Socialism in One Gender: Masculine Values in the Stalin Revolution“, in: Barbara Evans Clements et al., *Russian Masculinities in History and Culture*, Palgrave, 2002.
- Stankus Z., 1993 – Zigmas Stankus, *Kaip tampama albinosais*, Klaipėda: Rytas, 1993.
- Stankus Z., 2009 – Zigmas Stankus, *Miražas*, Vilnius: Colibris, 2009.
- Strumylaitė G., 2023 – Gabija Strumylaitė, *Afghanistan War (1979–1989) Veterans' Community in (Post) Soviet Lithuania: History, Memory and Identity Building*: magistro darbas, Vilniaus universitetas, 2023.
- Šutinienė I., 2013 – Irena Šutinienė, „Sovietmečio atmintis šiuolaikinėje Lietuvoje: ambivalentiškumas ar nostalgija“, in: *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 2013, Nr. 1, p. 152–175, <<https://www.zurnalai.vu.lt/sociologija-mintis-ir-veiksmai/article/view/1845/1094>>.
- Šutinienė I., 2020 – Irena Šutinienė, „Tarp socializmo kritikos ir vaikystės nostalgijos: sovietmečio atmintis aštuontojo dešimtmečio kartos gyvenimo istorijose“, in: *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 2020, Vol. 1 (46), p. 7–28.
- Tereškinas A., 2011 – Artūras Tereškinas, *Vyrų pasaulis: vyrai ir žaizdos vyriškumas Lietuvoje*, Vilnius: Baltos lankos, 2011.
- Tininis V., 2014 – Vytautas Tininis, *Prievartinė mobilizacija į Raudonąją armiją*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2014.
- Urbonavičius M., 2006 – Midutis Urbonavičius, *Prekiautojai mirtimi: karo Afganistane pėdsakais*, Kaunas: Arxbaltica, 2006.
- Vaiseta T., 2019 – Tomas Vaiseta, *Vasarnamis: Vilniaus psichiatrijos ligoninės socialinė istorija 1944–1990*, Vilnius: Lapas, 2019.
- Zinkevičius G., 2014 – Gintaras Zinkevičius, *Kareivio dienoraštis: 1983–1985*, sud. Agnė Narušytė, Vilnius: Artbooks, 2014.
- Žilinskaitė V., 1991 – Vytautė Žilinskaitė, *Prašė neverkti*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1991.